

A magános Szabó János

Szakácsmester és műfordító

Laták István

Az első világháború utáni első évtizedben, pontosabban 1921-től 1930-ig, a vajdasági magyar sajtóban, de különösen a „Bácsmegyei Napló” nevű napilap egyre gyarapodó irodalmi mellékletében egy érdekes írói egyéniség nevére bukkanhattunk gyakran, *Szabó Jánosé-ra*. Komor hangú néhány novellája, filozofálgató tárcái, gondos költői műfordításai, csiszolt saját versei egy érdekes és irodalmi munkára alaposan felkészült egyéniséget sejtettek. De nem tartozott a hivatásos írók sorába, amint hogy Vajdaságban akkor szó sem lehetett magyar hivatásos íróról. Pedig Szabó János értékei szerint messze kinőtt a vidéki műkedvelő írók fölé.

Ki volt ez az ember? Honnan indult, mit tett rövid vajdasági irodalmi működése idején? Abban a Vajdaságban, ahol a két nagyháború között olyan sok volt az idő előtt letört tehetség és féltehetség...

Szegeden született 1890-ben. Apja vasúti asztalos volt, de korán elhúnyt, s Szabó Jánost és még két testvérét nagy szegénységben nevelte a kicsi

nyugbéréből meg napszámoskodásból tengődő édesanyja. Valamelyik szegedi külvárosi rész utcáin csintalankodó fiúként cseperedett föl Szabó János. Kicsit konok, de nyílteszű gyerek volt.

Gyerekkoráról keveset beszélt a szuboticaai kávéházi estéken és a belvárosi Mannheim-féle szabóműhelyben, ahol íróemberek, szavalók, filozofálgató intellektüelek, amatőrszínészek és hasonló félbohém művészfélék találkoztak össze gyakran félnapig vagy féléjszakáig tartó beszélgetésekre, vitákra. (Ez a műhely egy irodalmi szalont pótolta. E sorok írója is ott ismerte meg közelebből Szabó Jánost.) Egyszer mégis elmondott egy érdekes epizódot a gyerekkorából. Ötödik elemista korában néhányadmagával szegedi elemi iskolája udvarán játszadozott, amikor egy piarista szerzetes tanár lépett be az iskola kapuján. A gyerekek kíváncsian szemléltek a krémruhás papi embert. A követ, méltóságteljes szerzetes tanár csókra nyújtotta kezét az udvarban álldogáló gyerekeknek. Egyik-másik fiú kezét csókolta. Némelyik félénken félrehú-

zódott. Az ötödikes kis Szabó Jani — talán az utcagyerek vásottságától hajtva — a piarista kezére köpött és elszaladt. Miért tette? Maga sem tudja, mesélte Szabó János. Anyja katolikus templomba járt és igyekezett gyermekeit is imádságra szoktatni. Ez a kis epizód a szerzetestanárral különös módon merült később fel.

A népiskola hatodik osztályának elvégzése után özvegy anyja szerette volna tovább taníttatni. De nem polgári iskolában, hanem gimnáziumban, mert az „urakat” ott nevelték. Ott persze magas tandíjat kellett fizetni. Kivételes esetben, kérvényre, az igazgatóság szegény diákokat is fölvevett ingyenesen. Ebben reménykedett Szabó édesanyja. Elvezette a tizenhároméves Janit a latiniskolába. Ott sorban ültek a beírást végző tanárok, s gyűjtötték az adatokat, az okmányokat és a tandíjat a szülőktől és a nagyobb diákoktól. Amikor özvegy Szabóné fia tandíjmentes fölvételeért kezdett könyörögni, az adatokat kérdező tanár véletlenül az asztal mellett sapkáját szorongató Szabó Janira nézett. Az a kövér szerzetes volt, akinek húsos, pecsétgyűrűs kezét oktan papjosságból egy évvel ezelőtt leköpte. A fiú a sok többi csiny között ezt már régen elfeledte. Nem úgy a pap. Elfehérédve rikácsolni kezdett: „Tandíjmentességet ennek az istentelennek, ennek a sátánfajzatnak? Soha! Amíg én beszélni tudok, semmiféle iskolába nem engedem! Menjen kanásznak, pöcögődör tisztítónak! Talán ott fölveszik. Őri gyerekek közé soha!”

A paptanár az iskolaszék tekintélyes tagja volt. Az özvegy nem ellenkezett, hanem szakácsinasnak szerződtette a fiát négy esztendőre. A Tisza-parti vendéglő szakácsa nyáron kirándulóhajókon is főzött, és a Tiszán hajózó és tutajozó szerbek, szlovákok, és románok nyelvéből már ott sok ráragadt a szakácsinas Szabó-fiúra. A nagyvendéglő gazdája maga is több nyelvet beszélt, s a forgalom nélküli napokon sokszor beszélgetett a nagyvilágról személyzetének. A serdülő Szabó János ezt jól megjegyezte. Olvasgatni kezdett. Az iparosolvasból hozott egy barátja könyveket. Egy-két útleírás is a kezébe került.

Tizenhat és fél éves korában felszabadult. Bajúsza még alig ütközött, de apja példájára, aki mint mesterlegény szintén vándorolt, szabad elhatározásból

kivándorolt Angliába. Londonban dolgozott két évig, jól elsajátította az angol nyelvet. Egyre többet olvasott. Párizsba ment. Ott is megtanulta a nyelvet. A tiszai hajósok tarka beszéde kifejlesztette nyelvérzékét, csak úgy ragadtak rá a nyelvek. Párizs után Olaszországot át Szarajevó, Konstantinápoly, majd Athén következik. (Szarajevóban két éves katonaiidejét is leszolgálja.) Mindenütt szorgalmasan tanulgatja a nyelveket. Rájön, hogy hiányos a műveltsége, hiába tud több nyelvet. Tankönyveket, útleírásokat válogat össze, irodalomtörténetet lapoztat. Latinul és ógörögül tanult (az újgörögöt akkor már beszéli). Ha lányokkal, asszonyokkal pajtáskodik, velük is csak gyorsítja az élő nyelvek tanulását.

1914-ben beteges édesanyja meglátogatására otthon jár, kitör a világháború és őt is mozgósítják. A hadseregben megtanulja a német nyelvet. Az orosz és olasz fronton, az álló lövészárók-háború idején oroszul és olaszul tanul. Anyanyelvével és a latinnal, ógöröggel együtt a háború végén tizenkét nyelvet tud már. Szerbül előbb is jól tudott, szarajevói munkaiidejéből és regrutakorából. A világháborúban is együtt volt szerbnemzetiségű katonákkal a fronton, és nagyon jól, testvériesen megvolt velük, hiszen beszélte nyelvüket, olvassott az irodalmukból; és értette, ismerte életüket.

A világháború alatt kétszer megsebesült, tifuszt és vérhast kapott, de szerencsésen kilábal a betegségekből. A fronton kezd irogatni, a bakasorsról és a furcsa emberekről, akikkel európai útján találkozott. Fordítgatni is kezd angolból, németből. De írásait még ekkor nem adja közlésre. Senkinek sem mutatja őket. Nincs ismeretsége irodalmi vagy lapkörökben, s nem tudja, hogyan szerzhethetné ott ismeretséget. Szemérmes is. Legbensőbb ügye azok a kísérletek.

A háború után, fölhasználva francia nyelvtudását, az Orient-express luxus-kocsijára szegődik szakácsnak, s párizs-konstantinápolyi meg a párizs-bukaresti vonalon utazgat két évig. Az Orient-express Bácskán át közlekedik. Szabó néha-néha leszáll Szuboticán is. Aztán Szuboticán vállal állást a Beograd, majd a Bárány kávéházban. Néhány évig itt marad. Erre az időre esik az irodalomba való bekapcsolódása.

Dr. Fenyves Ferenc, a Bács megyei Napló tulajdonos főszerkesztője ezt írja

tréfásan Szabóról a vajdasági irodalom elindulásával kapcsolatban az 1928-as almanachban, a „Vagyunk”-ban: „Az egyik szuboticaí hotelben a szakács az újságíróknak nagyobb adag ételt talált. Kiderült, hogy Wilde Oscart, Poe Edgart és Jerome K. Jeromot fordítja, verseket költ, novellákat ír, ritka képzett és tehetséges ember, s így lett író — Szabó János.” Valóban a hotel étkezőjében ismerkedik meg Szabó a Bácsmegyei Napló azidőbeli szellemi vezérével, dr. Dettre Jánossal, neki mutatja meg egy idő múlva munkáit, és 1922-ben a lap közölni kezdi írásait és fordításait. Dr. Dettre szigorú, de értékelő bírálója és biztató szava serkenti Szabó Jánost. Ekkoriban jelenik meg néhány kisebb versfordítása. Elsősorban az angol irodalomból várnak tőle fordítást. Majd „Keserű ember meséi” sorozattal kezdődik az időről-időre eredeti novellákkal is jelentkeznek.

1923 vége felé egy érdekes tárcáját közli a Bácsmegyei Napló, „Szakácsok” címen. Ebben a tárcában az ókortól a huszadik századig a szakácsművészet nagymestereiről és filozófusairól írt igen érdekes jegyzeteket, eredeti ötletei mellett nagy világirodalmi olvasottságról nyújtva tanúságot.

Visszavonultan élt, de az Obznana államvédelmi törvény kiadása utáni első évek munkásüldözésének idején az általános rossz hangulat az ő verseiben is visszhangot kap, ha kissé burkoltan is. Kiábrándultan rajzolja a letiport dolgozó sorsát. 1923 okt. 7-én jelent meg a Naplóban „Sors” című verse:

*„Más senkik között senki lenni,
Túrni, görnyedni, nem pihenni.*

*Nem törödni a sebbel, jajjal,
Hallgatni, összerágott ajkkal.*

*Nehéz munkától lázban égni,
Botolni s mégis égre nézni.*

*Fizetést, díjat sohasem várni,
Mindent egyenes úton járni.*

*Hűvös hajnalon vacogva, fázva,
Nézni vissza a meleg ágyra.*

*Loholni. Futni. Úzve falni,
Hangtalanul élni és némán halni.*

*Hallgatni lenni a koporsóban,
Mint hull a göröngy le egyre jobban.*

*S míg zeng a kórus és zeng a gyászdal,
Aludni gúnyosra-húzott szájjal.*

*Senki lenni és megpihenni,
Testvér: sorsnak elég is ennyi!”*

Tépelődő intellektuális típus volt Szabó János. Nem a harc embere, csak a csöndes gondolkodásé és a néhanapi álmodozásé. Mongolos, értelmes, barna arcán, barázdás homlokán mindig szelíd borongás sötétlett. Halkan, komolyan, mély meggyőződéssel beszélt arról, amiben hitt, amit maga tapasztalatán megállapított. Mély emberszeretet hatotta át. De a sok szennyet látott ember finnyassága is kiütöközött: szerette a finoman varrott ruhákat; az ápolott könyveket, a művelt, csöndes beszélgetést, a nőies asszonyt, a tiszta családi otthon. A vallással nem törődött, fölvilágosult, előítéletek nélküli ember volt. Egy elhunyt protestáns papnak a lányával Szász Olgával ismerkedett össze Szubotican, elvette feleségül, s ott telepedett meg felesége öröklött kis szuboticaí házában. Felesége azidőben hivatalnokskodott valamilyen gazdasági vállalatban.

Szabó Jánosnak ekkoriban sorra jelentek meg az írásai. De csak Vajdaságban, nem próbálkozott bejutni messzibb, előkelő írói körökbe, mert utálta a polgári irodalmi piacokon folyó tülekedést, s nem hagyta el a kétkézi munkáját, a szakácsmesterséget. Megelégedett a kisebb vidéki honoráriumokkal, habár érezte fontosabb hivatottságát.

1924-ben, a VAJDASÁGI MAGYAR IRÓK ALMANACHJÁ-ban jelent meg Edgar Allan Poe a holló c. versének fordítása Szabó János tollából. A nehéz, szimbolikus mű az ő mesteri átültetésében egyik kiemelkedő munkája a vajdasági magyar írók első önálló írásgyűjteményének. (Az Almanachot a Bácsmegyei Napló adta ki, dr. Dettre János és Radó Imre szerkesztette, s néhány igen figyelemreméltó írói mű nyert benne elsődleges közlést.)

Félrehúzódva munkálkodott. Legjobban szerette, ha szabadideje alatt tiszta otthonában beülhetett könyvei közé. Itt csiszolta a holló fordítását is, melyre sokfelé fölfigyeltek már.

Amint föntebb mondtuk, a szuboticaí Aranybárány kávéház konyhájában dolgozott néhány évig. Életének ez volt legnyugalmasabb és legtermékenyebb korszaka. A könyv- és irodalom szere-

tetére nevelte a keze alá adott inasokat is, serkentette őket, hogy saját fejükkal gondolkozzanak. Egyik inasa Schwalb Miklós, később — mestere példájára — tollat fogott, az érdemes munkásírók sorába küzdötte fel magát, regényt is írt „Fiú a konyhából” címmel. Sajnos Schwalb fiatal írói pályája 1941-ben kettétört, mert mint kommunista harcost a megszálló fasiszták sok más elítélttel együtt Szuboticán főlakasztották. Szabó Jánosnak kedvenc tanítványa volt az irodalomkedvelő, saját fejével gondolkodó Schwalb Miklós.

Haladó ember volt Szabó János. A nyugatiak mellett szerette az orosz irodalmat is. Különösen Dosztojevszkijt és Gorkijt olvasta, mert ők az élet legfájdalmasabb mélységeibe nyúlta le irodalmi mondanivalójukért — vallotta be szűk baráti körének Szabó János.

Alapjában véve nem volt politikus természet, mégis a tisztult emberi gondolkodás terjesztője volt szűkebb környezetében. Szerette itt nálunk az embereket. De nem szerette sem itt, sem régebbi hazájában az élet rendjét. Azért járt-kelt olyan nyugtalanul a világban. A tanulási vágyon kívül ez űzte ide-oda egész fiatalsága alatt. Valahová elvagyott. Egy kulturálisan és szociálisan más világba...

Igy írt „Fenyő a homokban” című versében:

— Ó, nagyon sokszor elnézem őt,
A magános, árva, bús fenyőt.

*Sorsa a sorsommal oly rokon,
Ő is itt teng a sivár homokon.”*

(Emlékezetből idézve, Bács megyei Napló, megjelenési idő valószínűleg 1926.)

A szuboticei kávéházak élete az 1926-ban megerősödött agrárválságban egyre szegényesebb lett, s Szabó János megint vándorolni kényszerült, hogy igényesebb életéhez keresetet biztosítson. Ajánlólevelei, nyelvtudása és sokféle konyha-ismerete alapján újsághirdetés révén kapott is állást Beográdban. A Jockey-klubban nyert konyhafőnöki beosztást, mivel ott többféle európai konyha szerint kellett főzni.

A Jockey-klubba jártak a főváros gourmand-jai. A kitűnő konyha hírére odaszoktak a beográdi diplomáciai testület tagjai is. A vendégek gyakran magát a konyhafőnököt hívták, hogy kí-

vánságaikat kifejezzék. Így ismerkedtek meg a különben konyhája mélyére visszahúzódó Szabó Jánossal a külföldi követségek különféle rangú diplomatái és alkalmazottai is. Hamarosan híre ment, hogy a „konyhachef” tizenegyhány nyelven társalog a hozzáfördülő vendégekkel, s majd minden nagy európai metropolisban megfordult. A török követtel törökül, a francia diplomátákkal franciául, az angolokkal angolul, a göröggel görögül társalog. Sőt a görög követtel Homérosz nyelvéről is tud vitatkozni. Megkedvelték, s zíviesen vették, mint beográdi kuriózumot, s gyakran a vele való ízléses társalgásért is ki-hívták a klub konyhájáról.

Mind ez szépen ment is a királyi látogatás-mokrácia idején 1927-28-ban. Felcsépe itt lakott Szuboticán, s csak néha látogatott el Beográdba, vagy utazott haza Szabó, mert arra gondolt, hogy egy kicsit rendbeszedi anvaçi helyzetét, s aztán szerénvebb állással is beérve, visszavonul Szuboticára a könyvei közé. Ekkoriban fejezi be és ad végleges formát Oscar Wilde: A readingi feyház balladája c. műve fordításának. Első részét a Bács megyei Napló már 1924 dec. 25-én közölte hasábjain.

Szabó fordításait már értékelik és Kosztolányiével vetik össze. Valóban nem mindenmapi erővel szólalnak meg a különönc angol költő legmeggrázóbb sorai Vajdaságban. Szabó János egyre érettebb átültetéseket ad a kezdetleges körülmények között vergődő vajdasági irodalomban. Természetes, erőteljes huszadik századi magyar nyelve művészi-en szólaltatja meg Wilde-ot. Poe „A holló” c. nagy versének fordításában már megtalált sejtelmes, drámai nyelvet még fordulatosabbá és drámaibbá, de gördülékenyebbé is tette. A readingi feyház balladája fordításában.

A királyi diktatúra idején elhallgatott. Valami nagyobb fordításom dolgozhatott akkoriban. De nem zíviesen beszélt készülő, még be nem fejezett munkáiról. Az is lehet, hogy a királyi diktatúra véres, durva megnyilatkozásai nagyon sértették az emberi igazsághoz ragaszkodó, művelt lelkét. Tény az, hogy 1928 után teljesen elhallgatott. Már nem jelentek meg írásai az egyetlen közzé-lap, a Bács megyei hasábjain. Ekkor már nem érezte jól magát Beográdban.

1930-ban nagy csapás éri. Letartóztatják és a hírhedt Glavnycsába szállítják. A dühöngő diktatúra első éveiben

mindenkire gyanakodni kezdtek a hatalomtartók. Szabó János is gyanúsnak tűnt. Valamelyik detektív kiszáglásztta, hogy munkakönyve tanúsága szerint csak hat elemije van, viszont tizenvalahány nyelven társalog, sőt néhányából fordít is a nemzetiségi lapoknak. Rop-pant művelt és elegánsan, izléseesen öltözködő ember. Gyanús, nagyon gyanús. Nincs rendezve az állampolgársága sem. A régi magyarországit elvesztette, mert nem kereste, nem optált és jugoszláv állampolgársága sincs. De menedékjoga sem. Nem tartozik sehova.

Hónapokig faggatják, ott tartják a Glavnjacsa hírhedt pincéiben, pofozzák, botozzák, hogy árulja el, szakácskodáson és irodalmon kívül még mivel foglalkozik. Azt felelte: a feleségével. Mi a titkos küldetése? Nincs titkos küldetése. Végül is vagy öthónapi jogtalan kínzás után szabadlábba helyezik, mert semmi nyoma annak, hogy irodalmon kívül mással is foglalkozna magánéletében. Állását is visszakapja.

De a csöndes ember megdühödik. Rövid idő alatt elkótyavetyéli felesége kis házát, könyvtárának nagyrészen is túlrad, eladja zseboráját, karikagyűrűjét és

értékesebb ruháit, hajójegyet vesz és kivándorol Amerikába. Nem akar többé az Ó-világban maradni. Pedig nagy részét ismerte, tájait bejárta és nyelveit, népeit szerette...

Az Egyesült Államokból hallottunk még egy-két hírt felőle. Először azt, hogy egy magánszanatóriumban dolgozik, mint szakács. Sokféle konyhát ismert, kielégíthette a kényes betegek ízlését. Vagy két évvel később még azt is hallottuk, hogy az északamerikai tengerparton valahol egy kisebb vendéglőt nyitott (a nagy gazdasági válság még dühöngött akkor), s itt magyar és szerb étel-különlegességeket lehetett kapni...

A vajdasági irodalomban nem jelentkezett többé, habár addig csak Vajdaságban fejtett ki irodalmi tevékenységet. Nem jelentkezett Magyarországon sem. Sőt ismerőseinek sem írt már egy év után. Magába húzódott teljesen. Egyáltalán nem akadtunk nyomára annak, hogy tovább közölt volna írásokat bárhol is.

Hogy él-e még, azt sem tudjuk. Az idén lenne hetven éves, ha életben van még valahol.

Saját kötete sohasem jelent meg.

